

Vzpomínky prof. Jaroslava Mezníka na historický samizdat

Edice nepublikovaného textu prof. PhDr. Jaroslava Mezníka, CSc.

MILAN MYŠKA (ED.)

Myška, Milan (ed.): Prof. Jaroslav Mezník's reminiscences about the historical samizdat (an edition of the unpublished text of Prof. Jaroslav Mezník, CSc.).

An edition of the reminiscential text of the Brno professor Dr. Jaroslav Mezník about his participation in the production of the samizdat Historical anthologies in the era of the so-called normalization, about other persons involved in these activities and the conditions in which they worked.

Key words *normalization * samizdat * Historical anthology * Prof. Dr. Jaroslav Mezník, CSc.*

Contact *Ostravská univerzita v Ostravě, milan.myska@osu.cz*

Na jednom z prvních setkání s prof. J. Mezníkem po listopadu 1989 jsem jej požádal, zda by byl ochoten pořídit pro seminární knihovnu katedry historie tehdejší Pedagogické fakulty v Ostravě kopie několika svazků samizdatových *Historických sborníků* z doby normalizace. Prof. Mezník mé přání ochotně a rychle splnil. K průvodnímu dopisu a balíku xerokopií přiložil desetistránkový strojepis pojednání *Vzpomínky na historický samizdat* – prý abych si udělal představu, jak taková práce probíhala. Když jsem před časem pořádal svůj osobní archiv, dopis i přílohu k němu jsem znovu našel a dospěl jsem k závěru, že by bylo vhodné – pro jeho autentickou svědeckou hodnotu – text formou edice zpřístupnit odborné veřejnosti. Vzápětí mě ale samozřejmě napadla otázka, zda text již nebyl někde dříve publikován. Podařilo se mi zjistit, že prof. Mezník jej využil jako podklad pro přednášku, proslovenou 15. března 2000 na katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, a při přípravě studie *Československý historický samizdat*, publikované ve sborníku k osmdesátinám doc. dr. Jiřiny Holinkové (zde je několik odstavců z editovaného textu citováno).¹ K pochopení širšího kontextu nyní editovaného celkového znění textu prof. Mezníka poslouží jeho vzpomínky, které byly publikovány roku 2005.² S editováním textu souhlasila paní PhDr. Irena Hrabětová, CSc.

¹ *Sborník prací historických* 18. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas Philosophica – Historica 30, 2001, s. 13–33.

² MEZNÍK, J.: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. *Prameny dějin moravských*, 10. Brno 2005.

Jaroslav Mezník:

Vzpomínky na historický samizdat

Mé vzpomínky na spolupráci při sestavování a vydávání ineditních historických sborníků budou asi dost mezerovité; léta tak ubíhala, že se mi všechno trochu stírá, nepamatuji si přesně, kdy se to stalo. Jisté je to, že jsem se nepodílel na vzniku prvních sborníků, což souvisí s tím, že je vydávala skupina pražských historiků, kteří se zabývali především novými a nejnovějšími dějinami a s nimiž jsem se nikdy dříve nestýkal.

Vyhledal mne Milan Otáhal.³ Bylo to asi roku 1979 – ve sborníku *Studie historické* z června 1980 byla uveřejněna má studie o financích markraběte Jošta.⁴ S Milanem jsem se setkával po nějakou dobu v Brně, protože sem Milan jezdil za svou maminkou, která ležela v brněnské nemocnici. Na vlastní práci při sestavování sborníků jsem se ještě nepodílel, začal jsem však postupně vykonávat funkci jakéhosi distributora sborníků v Brně – odebíral jsem nakonec pro Brno kolem 10 kusů.

K této mé činnosti drobnou epizodu. Můj strážce při jedné z návštěv (chodil za mnou do továrny a mluvili jsme spolu na chodbě u vratnice) jen tak mimochodem prohodil, že nevěděl, že se stýkám s vojáky. Já netušil, o jaké vojáky by mohlo jít, s žádnými jsem se nestýkal, a zatvářil se tak nechápavě, že mi nakonec prozradil, že jde o Josefa Domaňského, někdejšího šéfa katedry historie na brněnské Vojenské akademii. Tento styk jsem samozřejmě popřel, a to zcela právem – s Josefem Domaňským jsem se seznámil až mnohem později. Jak došlo k tomuto omylu, který je jedním z mnoha svědectví o tom, že StB mnohé věci nevěděla nebo je věděla jen velmi nepřesně? Jeden exemplář každého sborníku ode mne dostával Zdeněk Příkryl a ten jej pak předával Josefu Domaňskému a celé skupině historiků, kteří byli vyhozeni z Vojenské akademie. Někdo z nich musel vysplechnout estébákům, že ty sborníky dostávají ode mne, aniž by prozradil prostředníka (o němž možná nevěděl).

V době, kdy jsem se začal častěji stýkat s Milanem Otáhalem, existovaly dvě redakce samizdatových historických sborníků. Důvod, proč tomu tak bylo, jsem dost dobře nechápal; přesněji jsem si to nechal vyložit až nedávno. Ale ani v této věci nejsem pamětníkem. Shodou okolností jsem byl v nepřímém styku i s druhou redakcí, a to přes osobu Milana Hübla, který se u mne stavoval při svých cestách do Brna. Proto mi vyšel drobný (a nezáživný) příspěvek i ve sborníku *Z českých a slovenských dějin* z roku 1982 (Praha), který připravila druhá redakce. Víc jsem byl ovšem vázán na Milana Otáhala, který mne nakonec přemluvil, abych se přímo zúčastnil redakční práce. A tak jsem začal kvůli historickým sborníkům jezdit do Prahy. Bylo to nutné i proto, že Milanova maminka už v Brně nebyla a tak Milan do Brna necestoval tak často. Kdy jsem se stal členem redakce, to už přesně nevím, v každém případě to bylo někdy v první polovině osmdesátých let. Scházeli jsme se většinou u Milana, na schůzky chodili ještě Bohouš Černý a Jirka Doležal.

Na těchto schůzkách se nemluvalo jen o sbornících. Probíraly se různé aspekty činnosti „neoficiálních“ historiků, včetně spojení se zahraničím (v této záležitosti vykonal vedle Milana Otáhala obrovský kus práce Bohouš Černý) a financí. Milan přímo kypěl spoustou

³ Základní životopisné informace a charakteristiky vědeckého zaměření v textu uváděných osobností lze nalézt v již citovaném *Lexikonu současných českých historiků*, passim.

⁴ MEZNÍK, J.: Finance moravského markraběte Jošta (1375–1411). In: *Studie historické*. Praha 1980, s. 68–97; německá verze Die Finanzen des mährischen Markgrafen Jost (1375–1411) byla publikována v PREČAN, V. (Hg.): *Acta creationis*. S. I. 1980, s. 69–91.

podnětů, z nichž se mnohé také uskutečnily. Já byl poněkud skeptičtější a přízemnější. Nepředpokládal jsem, že bychom mohli konkurovat oficiální historiografii v tom smyslu, že bychom vedle oficiální historiografie vytvořili rovnocennou obec neoficiální. Na to nás bylo málo a naše možnosti – včetně možností časových – byly omezené. Podle mého mínění jsme měli dva hlavní úkoly. Tím jedním bylo umožnit historikům, kteří nemohli publikovat v oficiálních časopisech, aby uveřejňovali své práce alespoň v omezeném nákladu samizdatových sborníků. Tím druhým bylo zabývat se problémy, kterými se oficiální historiografie nemohla zabývat vůbec nebo se jimi zabývala jen omezeně a zkráceně. Plnit druhý úkol pomáhaly vedle našich sborníků také zvláštní tematické sborníky, připravované většinou ve spolupráci s nehistoriky (diskuse o odsunu Němců, o Masarykovi a Peškařovi, o toleranci a o pojetí či smyslu dějin).

Můj podíl na vydávání historických sborníků se zvýšil roku 1985. Počátkem tohoto roku byli zadrženi Milan Otáhal a Bohouš Černý ve chvíli, kdy převzali hotové výtisky dvou čísel našich sborníků. Následovalo vyšetřování. Byl jsem také v Brně předvolán k výslechu, kterého se kromě mého estébáka zúčastnil také nějaký mladý estébák z Prahy. Vypovídal jsem víc, než bylo mým zvykem (aniž bych samozřejmě někoho jmenoval – na to byl na štěstí můj estébák už zvyklý), protože jsem si myslel, že by z politického hlediska nebylo špatné, kdyby byl režim tak hloupý a postavil nás před soud za rozmnožování odborných historických prací. Z rozmluvy s oběma estébáky jsem vyrozuměl, že účelem jejich akce nebylo zničit historický samizdat, ale zamezit zahraniční vydání sborníku našich prací při příležitosti stuttgartského světového historického kongresu. Nu a já se v duchu smál, když jsem si uvědomil, že StB jde po falešné stopě. Předpokládalo, že sborník bude vydávat Vilém Prečan, s nímž byl Milan Otáhal ve spojení (proto udeřili na Milana Otáhala a Bohouše Černého), ve skutečnosti však se o vydání sborníku tentokrát staral Michal

Vojenská těžební parta. Jaroslav Mezník mezi stojícími první zprava (1955)

Reiman a texty byly již v zahraničí. Zatím na tuto akci StB dopláceli Bohouš Černý a Milan Otáhal: tahali je na výslechy a hrozili soudem, stíhání bylo zastaveno teprve v druhé polovině roku. Za těchto okolností ovšem nemohli pokračovat ve vydávání dalších sborníků. A tak jsem musel za ně zaskočit. Odvezl jsem si z Prahy jeden exemplář *Historických studií* ze srpna 1984 (č. 17), sehnal písařku a nechal jej opsat a svázat. A pak jsem sám redigoval *Historický sborník* z října 1985 (č. 19) a nechal jej také v Brně opsat a svázat; je to jeden z mála sborníků, u nichž není uvedeno místo vydání. Několik příspěvků jsem tehdy dostal z Prahy, paní Šimsová z Brna mi dodala článek o organizaci YMCA a něco jsem přidal ze svého. Poněkud kuriózní bylo, že se jeden ze starších sborníků (buď č. 16, nebo 18) zachoval jen v Brně, protože v Praze byl celý náklad zabaven před distribucí (já jsem shodou okolností odvezl první opsanou várku tohoto čísla do Brna dříve, než byli Bohouš a Milan zadrženi), takže jsem pak jeden exemplář musel dodat do Prahy, aby se tam mohl znovu opsat. Na víc jsem nestačil, další opisování v Brně jsem nezajistil. Nejsem typ na organizování takových věcí a zavedené samizdatové brněnské firmy (Milan Jelínek a Jiří Müller) byly zavaleny vlastní ediční prací.

Malér, do něhož se dostali Milan Otáhal a Bohouš Černý, přispěl k tomu, že se zas spojily obě redakce. Má účast ve sjednocené redakci mi umožnila seznámit se a sblížit se s Milošem Hájkem, Janem Křenem a Pavlem Seifterem, kteří byli členy redakce, a s řadou dalších historiků, kteří chodili na diskuse týkající se samizdatové práce. Kdy se nová redakce začala scházet, to přesně nevím, muselo to být někdy v druhé polovině roku 1985 nebo spíš až roku 1986. Za předsedu jsme zvolili Miloše Hájka. Ediční činnost – a zvláště vydávání historických sborníků – tím však okamžitě výrazně nezbohatla. Souviselo to se dvěma skutečnostmi. Poněkud docházel dech „samizdatovým“ historikům. Ubývalo jich, noví přibývali jen výjimečně, dávno se vyčerpaly zásoby článků, které v sedmdesátých letech psali historikové „do šuplíků“ (než začaly být vydávány samizdatové sborníky). Kromě toho někteří historikové (Václav Kural, Jan Křen, Jaroslav Opat, Václav Vrabec a další) dokázali v osmdesátých letech dokončit práce, které mohly být vydány jen v knižní podobě, a existovaly i plány kolektivních prací, u nichž rovněž publikování ve sbornících nepřipadalo v úvahu. A za druhé: končil čas strojopisných sborníků, i historický samizdat přecházel k vyšší technice, k cyklostylu a především ke xeroxu.

O technickou stránku vydavatelské činnosti se staral Pavel Seifter. Technika byla striktně oddělena od redakce, takže jsem nikdy nepoznal oběťavce, kteří pod Pavlovým vedením naše zdokonalené historické samizdaty vyráběli. Pokud jsem se dostal k činnosti, která nějak se zdokonalenou výrobou souvisela, nikdy z toho nic nebylo. Několikrát jsem vyjednával v Brně s Jiřím Müllerem, zda by jeho dílna nemohla převzít výrobu historických samizdatů v případě, že by v Praze technika zklamala; na štěstí vše nakonec Pavel se svými přáteli zvládl. A pak jsem se zamíchal do dopravy xeroxu z Brna do Prahy a z Prahy do Brna. Bylo to ovšem již později (asi roku 1988) a efekt této akce byl nulový. Přesto snad zmínka o ní nebude zbytečná.

V Praze se porouchal xerox. Pavel Seifter se mne zeptal, zda bych nějaký nemohl vypůjčit v Brně. Jirka Müller volný xerox měl, ale chyběla mu k němu barva. Pavel doufal, že nějakou sežene, a tak jsme se dohodli, že se xerox dopraví do Prahy. Pavel byl však zásadně proti tomu, abych jej sám do Prahy dovezl a přímo mu jej předal. Tuto práci měli vykonat lidé, u nichž neexistovalo nebezpečí, že by byli sledováni. Znamenalo to ovšem provést poněkud složitou operaci. Nebyl velký problém domluvit se s Františkem Korbelou, signatářem Charty 77, u něhož byl xerox uložen, i když to znamenalo několikrát za ním zajet.

Na krátkou dobu u sebe ve svém bytě uložit a pak předat xerox slíbila paní Marie Horáková, dělnice z továrny, v níž jsem pracoval. Jenže jak dohodnout přesný termín předání? Telefon jsem měl odposlouchávaný, paní Horáková telefon neměla a zapojovat ještě víc lidí do akce nemělo smysl. Nakonec mne napadlo přece jen užít mého telefonu. Pavlovi jsem dal adresu paní Horákové i s náčrtem, jak se k ní z dálnice jede (bydlí v Bohunicích, takže nebylo nutno zajíždět do středu města), dohodli jsme i hodinu. Den měl být z Prahy oznámen tím způsobem, že volající měl uvést vymyšlené jméno, já jsem měl ohlásit své telefonní číslo a dodat, že jde o omyl, a volající se měl omluvit. Rozhodující bylo křestní jméno: odpovídalo svátku, uvedenému v kalendáři den před tím, než Pražáci přijedou do Brna. Vzhledem k tomu, že jsem xerox odtáhl k paní Horákové dávno před termínem, bylo riziko minimální. Jisté nebezpečí představovalo stěhování xeroxu z Husovic do Bohunic, ale počítal jsem s tím, že tak moc zase strážěn nejsem. Všechno vyšlo, ale nakonec v Praze barvu nesehnali, takže xerox putoval za pár měsíců stejným způsobem z Prahy do Brna.

Vrátím se zpět do roku 1986. V tom roce nevyšel žádný samizdatový *Historický sborník*, ale to neznamená, že se nic nedělo. Byla vydána Křenova kniha *Konfliktní společnost*. Skupina historiků (V. Mencl, M. Otáhal, M. Hájek a další) zpracovávala *Křížovatky 20. století*;⁵ proti pojetí této knihy však při diskusi v Praze, která se konala roku 1987 nebo 1988, vznesla řada „samizdatových“ historiků řadu výhrad. V Brně jsme pak vydali dva sborníčky *Pojetí českých dějin*.⁶ Tyto sborníčky nevznikly na popud naší historické redakce. Souvisely s diskusí o dokumentu *Charty Právo na dějiny*⁷ (většinu příspěvků z této diskuse vydal Milan Hübl v dvousvazkových *Hlasech o českých dějinách*⁸). Na nějakém setkání tehdy Václav Havel nadhodil, že by se mohl vydat sborník úvah o českých dějinách a Jan Šimsa slíbil, že to udělá Brno. Tak jsme se spojili ještě s Radkem Malým a za pomoci Milana Otáhala, který sháněl příspěvky z Prahy a později i ze zahraničí, vyšel roku 1986 první svazček a roku 1987 svazček druhý.

V příštím roce (1987) vyšly zase dva *Historické sborníky*, kromě toho se dávaly dohromady další a zaměřili jsme se na akce jiného druhu. Tou jednou měl být pokus o jakousi bilanci současného stavu naší historiografie – mluvili jsme o *Bílé knize*. Pracovalo se na tom dlouho (já jsem se podílel na partii o archivech a edicích, text o knihovnách jsem předal v Brně Jaroslavu Markovi a ten jej také přepracovával), ale nakonec se nám nepodařilo tuto záležitost do listopadu 1989 dokončit. Úspěšnější byla diskuse o českých dějinách. Jan Křen napsal *Proměny češství*⁹ a náš historický kruh o této knize diskutoval dvakrát již na podzim 1987; shodou okolností jsem se těchto diskusí neúčastnil, na druhé byli z Brna Dušan Slávik a Jan Šimsa. Rozhodli jsme se uspořádat počátkem roku 1988 jakousi konferenci, na které by o této problematice jednal širší okruh lidí, tedy vedle historiků i filozofové, spisovatelé, literární teoretikové aj. Vyžadovalo to značnou přípravu a mně byla přidělena úloha předsedajícího, což souviselo s tím, že jsem byl koncem roku zvolen předsedou redakční rady *Historických studií*.

⁵ MENCL, V. a kol.: *Křížovatky 20. století : Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha 1990.

⁶ *Pojetí českých dějin*, 1. Brno 1986, zde Mezníkova studie *O české malosti (a také velikosti)*, s. p.; *Pojetí českých dějin*, II. Brno 1987, zde Mezníkova úvaha *Můžeme být na ně hrdí (proti hyperkritickému přístupu k hodnocení vzniku Československé republiky)*, s. 56–67.

⁷ Dokument *Charty 77* č. 11/84, publikováno v *Informace o Chartě 77*, duben–květen 1984, dostupné on-line na http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/c77_pnd.htm [cit. 9. 1. 2012].

⁸ KOHOUT, L.: (ed.): *Hlasy k českým dějinám*, 1–2. Praha 1984–1985.

⁹ KŘEN, J.: *Historické proměny češství*. Praha 1992.

Jak jsem se stal tímto předsedou? Hlavní důvod spočíval v tom, že Miloš Hájek měl být pro rok 1988 mluvčím Charty 77 a bylo jasné, že sotva může současně dělat ještě něco jiného. A že padl los na mne, to souviselo s dvěma okolnostmi. Jednak s tím, že jsem se nezúčastnil schůzky, na které Miloš abdikoval a byl volen jeho nástupce; nepřítomného se nejlépe volí. Nu a pak – já jsem byl v prostředí disidentských historiků trochu zvláštní typ, jakási bílá vrána. Skoro všichni byli z Prahy, já jsem z Brna, skoro všichni se zabývali novými či nejnovějšími dějinami, já dělal středověk, skoro všichni byli do let 1969–1970 členy KSČ, já jím nikdy nebyl. Když se mezi černými vránami objeví vrána bílá, tak ji uklovou a vyženou ze svého středu. Historici si naproti tomu řeknou: to je takový chudáček, který je jinačí než my, tak ho uděláme předsedou. Z čehož vyplývá, že historici mají humanističtější náтуру než vrány.

Jaroslav Mezník – 90. léta

Setkání v pražském hotelu Tichý se pak konalo 6. února 1988. Jeho průběh zde popisovat nebudu – píše se o něm ve 24. čísle *Historických studií*. Připomenu jen, že díky Pavlovi Seifterovi bylo vše velmi dobře připraveno, účastníci dostali předem nejen Křenovu úvahu, ale také oba sborníčky *Pojetí českých dějin* a Pavlem sestavený sborník *Úvahy o českých dějinách*;¹⁰ Pavel mi vypracoval i náčrt toho, co mám říci úvodem. Diskuse byla dost roztříštěná – šíře tématu ostatně soustředěnou diskusi nemožnila. Ale prostředí bylo vynikající. Nikdy předtím se ve veřejné místnosti nesešla tak široká skupina předních představitelů české disidentské kultury. Byli tam Ludvík Vaculík i Václav Havel, Ladislav Hejdlánek i Václav Benda, Miloš Hájek i Jiří Hájek, Rudolf Battěk i Zdeněk Urbánek, Milan Jungmann i Jan Kopecký, abych uvedl alespoň několik jmen. Stále jsme čekali, kdy se objeví příslušníci bezpečnosti a rozeženou nás. Takové čekání vytváří zvláštní atmosféru, atmosféru jakéhosi střehu spojeného s euforií. Jenže nikdo nás nerozehnal, v klidu jsme si popovídali i poobědvali, v klidu jsme se rozešli. Dosud nevím: nevěděli o nás nebo toto setkání tolerovali? Počátkem roku 1988 vyšlo také 22. číslo *Historických studií*, už s tímto názvem, vytištěné xeroxem, v dost velkém nákladu (přes 100 kusů), s hezkou obálkou a s bibliografií všech dosavadních historických sborníků, které vydala naše skupina historiků. Během téhož roku se objevilo ještě číslo 23. Pořád jsem přemýšlel, jak pomoci Pavlovi Seifterovi, který dělal v posledním období *Historických studií* sborníky v podstatě sám, my ostatní jsme mu do toho pouze mluvili. Nakonec jsme se dohodli, že jedno číslo sborníku připravíme v Brně. Mohl jsem si něco takového dovolit, v té době spolupracoval na vydávání sborníku také Jaroslav Marek. Roku 1989 vyšla nakonec čísla tři, z nich však dvě (mezi nimi i to brněnské) až po listopadové revoluci, a to zásluhou Viléma Prečana v Německu – my jsme v té době na vydávání historických sborníků neměli čas ani poskytnutí.

¹⁰ Srov. Annotierte Bibliographie der 10 Jahrgänge der Prager unabhängigen historischen Zeitschrift „Historický sborník“. In: *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder* 29/2, 1988. Aspekte der modernen tschechoslowakischen Geschichte.

Redakční rada se nezabývala jen *Historickými studiemi*. Scházela se dost často (mám dojem, že jsem do Prahy jezdil tak jednou za dva měsíce, ovšem nejen kvůli *Historickým studiím*). Kromě diskusí týkajících se zmíněné *Bílé knihy* se od druhé poloviny roku 1988 hodně mluvilo také o chystaném sjezdu Historické společnosti, který se pak konal v únoru 1989. Dumali jsme o tom, jak průběh tohoto sjezdu ovlivnit. Nakonec napsal Jan Křen prohlášení, které jsme mu poněkud zkrátali, a upravený text jsme před sjezdem předložili k podpisu řadě historiků. Podepsali vedle disidentů nejen historikové, kteří s námi už delší dobu spolupracovali (dosud samozřejmě anonymně), jako Josef Hanzal a Karel Kučera, ale i další, kteří s námi dříve spolupráci nenavazovali. Celkem přes padesát osob. Bylo zřejmé, že se poměry začínají měnit. To se ukázalo i na sjezdu, kde bylo v některých sekcích naše prohlášení čteno a vzbudilo jistý ohlas. I noviny o něm psaly, i když samozřejmě odmítavě.

Roku 1989 jsme se dostali do jisté krize, a to přesto, že zvláště Pavel Seifter a Jan Křen přicházeli stále s novými a novými náměty. Ale někteří z nás byli příliš zatíženi jinými aktivitami, někteří byli už dost unavení. Práce na *Bílé knize* se vlekla a její ukončení bylo v nedohlednu. Především však šlo o skutečnost, že Obroda vytvořila historickou sekci a ta začala vyvíjet dost čilou aktivitu. Vzniklo nebezpečí roztržky uvnitř naší skupiny historiků. Zvláště Jan Křen se o našich perspektivách vyslovoval dost skepticky. Usilovali jsme o to, aby předseda Obrody Miloš Hájek zůstal členem redakční rady. Miloš měl toho však už příliš mnoho. Přemýšleli jsme o tom, který historik spolupracující s námi a přitom člen Obrody by mohl nastoupit na Milošovo místo. Problém se vyřešil sám od sebe. Přišel listopad 1989 a s ním skončil historický samizdat v Československu.

To, co jsem zde napsal, jsou jen mé osobní vzpomínky. Historii neoficiální české historiografie osvětlují jen částečně. Nebyl jsem při sestavování prvních sborníků a ani jsem o nich nevěděl. A také později byl můj podíl na práci, související s vydáváním historické samizdatové literatury, malý ve srovnání s tím, co udělili Milan Otáhal, Pavel Seifter, Miloš Hájek, Bohouš Černý, Jan Křen a další. Mohu jen říci, že jsem s nimi rád spolupracoval a pomáhal tak dobré věci. Nemluvě o přátelských vztazích, které v tomto prostředí vznikly a na které se nezapomíná.